

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE RAVENSTEIN

INHOUD

1.	Woord vooraf	3
2.	Criteria	4
3.	Werkwijze	7
4.	Historische karakteristiek van Ravenstein	10
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	17
6.	Literatuurlijst	47
7.	Foto-overzicht	48
8.	Kaart gemeente Ravenstein (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Ravenstein, maakt deel uit van een - per gemeente opgezette - en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunende opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", ofschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze - aan de hand van een aantal welomschreven criteria - optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de leidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn.

Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doozet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald. Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1981 en werden verricht door M.Pilet, die hierbij gebruik heeft gemaakt van gegevens en fotomateriaal dat de gemeente Ravenstein in 1979 heeft doen opstellen door de heer B. Tonies. Deze foto's vormen een deel van het illustratiemateriaal, waarvoor wij de gemeente hartelijk dank zeggen. Wijzigingen die zich na 1981 voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, juli 1984

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven. Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering

- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.
- Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria
 - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
 - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
 - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
 - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
 - het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
 - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.
- Sociaal- en cultuurhistorische criteria
 - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
 - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
 - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorte situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld. Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samen-stellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële mid-delen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te ver-richten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken.

Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamontrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN RAVENSTEIN

Landschap

De gemeente omvat behalve het stadje Ravenstein een groot aantal kerkdorpen: Herpen, Overlangel, Neerloon, Huisseling, Deursen, Dennenburg, Demen, Dieden en Neerlangel.

De gemeente wordt ten noorden en noordoosten begrensd door de loop van de Maas, die hier tevens de grens tussen de provincies Noord-Brabant en Gelderland vormt. Ten oosten ligt een afgesneden Maasarm met de buurtschap Keent, ten zuiden loopt de grens met Reek en Schayk door een hoger gelegen akker- en bosgebied. De westgrens met Berghem en Megen doorsnijdt een zandgebied met ten noorden ervan een laag broekgebied.

De kom van het stadje Ravenstein ligt op ongeveer 11 meter boven N.A.P., Huisseling en Neerloon op ca. 7 meter, Overlangel op 6,5 evenals Deursen en Dennenburg. Demen en Dieden liggen op ca. 6 meter boven N.A.P., Herpen ligt weer aanzienlijk hoger, op 7 tot 8 meter.

Tussen Herpen en Huisseling loopt de Hertogswetering op ca. 6 meter.

Een brede strook ten noorden en zuiden van deze wetering werd vóór de sluiting van de Beerse Overlaat elk jaar door het wassende Maaswater overstroomd, waarbij Deursen en Huisseling door lage dijken beschermd werden.

De bodem bestaat in het zuidelijk gedeelte uit dekzanden die tijdens en na de laatste ijstijd, ca. 10.000 jaar geleden werden afgezet onder invloed van water en wind. Direct ten zuiden van bovengenoemde Hertogswetering en ten noorden treffen we - deels zandige - rivierklei aan. De kernen Deursen en Dennenburg bevinden zich weer op een iets hoger gelegen zandrug.

De Maas heeft met oude stroombeddingen, stroomruggen en later verlande oude beddingen grote invloed gehad op het noordelijk gedeelte der gemeente. Als gevolg van deze factoren onderscheiden we in het landschap enige gebieden:

- a. De bebouwde kommen van de kerkdorpen, deels gelegen op oude akkerbodems (Herpen), deels aan de rivierdijk (Neerloon, Overlangel, Neerlangel, Demen en Dieden) en deels op hogere gedeelten in de lage klei.
- b. De oude akkerbodems rondom Herpen, gekenmerkt door een humusdek van 50 cm. of meer. Deze zijn ontstaan door de potstalcultuur. Een deel van deze bodems zijn recent onder de dorpsuitbreiding verdwenen
- c. Het voormalige heidegebied ten zuiden van onder meer Koolwijk, dat rond de eeuwwisseling met naaldhout is beplant
- d. Het laggelegen kleigebied aan weerszijden van de Hertogswetering, dat nu als weiland in gebruik is
- e. De kleigebieden die in een brede strook ten noorden van de Hertogswetering en ten zuiden van de Maasbedding liggen en deels als weide en deels als akkergebied in gebruik zijn.

In de zestiger jaren is een ruilverkaveling in het gebied uitgevoerd waardoor er een aanzienlijke schaalvergroting is opgetreden in het ruimtelijk patroon van het landschap.

Nederzettingen

Rondom het stadje Ravenstein ligt een groot aantal kerkdorpen waarvan de vele kerktorens op een winterse dag vanaf het station goed zichtbaar zijn: Herpen, Overlangel, Neerloen, Huisseling, Deursen, Dennenburg, Demen, Dieden en Neerlangel.

Daarnaast vinden we er de gehuchten Grote Koolwijk, Keent, Heuvels en Heuveleind.

Het gebied is sterk bepaald door zijn waterhuishouding. In de middeleeuwen waren er toenemende ontginningen die door overstromingen na 1550 in belang achteruitgingen en gereduceerd werden. Door het geringe economische belang van de streek vanaf de late middeleeuwen bleven relatief veel oude situaties en monumenten bewaard. Een aantal romaanse torens en kerkfragmenten (Dieden, Neerlangel) wijst nog op de vroeg-middeleeuwse bloei.

De kerkdorpen zijn naar gelang van hun ontstaansgeschiedenis in groepen te verdelen.

Huisseling met Heuveleind en Heuvels bij Herpen zijn donkdorpen, nederzettingen ontstaan op een kunstmatige heuvel als bescherming tegen het water. In Huisseling stond ten zuiden van de voorganger van de huidige kerk het verdwenen kasteeltje Ringelenburg. In Herpen is het driehoekige dorpsplein ten noorden van de kerk nog steeds herkenbaar. Herpen is markant vanwege het karakter als zandgrondnederzetting onmiddellijk grenzend aan de rivierklei. Het tamelijk grote complex van oude akkerbodems wijst op een vroege ontginningsgeschiedenis.

Koolwijk ontstond eveneens als nederzetting op de grens van zand en klei, waarbij vanuit een oost-westlopende straat de ontginningen zich in het noordelijke klei- en het zuidelijke zandgebied uitstrekten.

Dennenburg, Deursen en Neerlangel ontstonden in het lage kleigebied maar schijnen door lage ligging onder invloed van de jaarlijkse overstromingen niet volledig tot ontwikkeling gekomen te zijn.

Pas in de 20e eeuw ondergingen zij enige uitbreiding met eerbiediging van de oost-west gerichte hoofdstructuur die in het westen wordt afgesloten door de als een eiland in de laagte liggende en lang niet gebruikte middeleeuwse kerk van Dennenburg.

Demen, Dieden, Nerloen en Overlangel zijn oeverwaddedorpen die al in de vroege middeleeuwen moeten zijn ontstaan. Karakteristiek is hun langgestrekte hoofdvorm evenwijdig aan de dijk met bebouwing van dijkhuisen en een lager gelegen binnendijkse weg. In Dieden is de kerk zelfs tegen de dijk gesitueerd. In Deursen en Nerloen ligt de kerk eveneens dicht bij de dijk. Overlangel, de regionale overslaghaven van middeleeuwse oorsprong, kreeg pas in het midden van de vorige eeuw een parochiekerk.

Het stadje Ravenstein is in oorsprong eveneens een dijknederzetting nabij het in 1360 gebouwde en in 1818 gesloopte kasteel aan de Maas ontstaan. Het marktplaatsje kreeg in 1380 stadsrechten. Binnen de omwalling is het terrein van het kasteel nog steeds te herkennen in de noordoosthoek van de stad. Ter plaatse van het stadhuis bevond zich tot in de 18e eeuw de parochiekerk.

De stadskern en de langgerekte dijkbebouwing zijn in de omwalling van 1522-26 opgenomen. Deze werd in 1672 geslecht maar de waterpartijen en een tweetal poorten resteren nog steeds, evenals de fundamenten onder latere tuinen en groenterreinen. De stadsbrand van 1606 richtte grote vernielingen aan, maar de herbouw met een uitbreiding naar het oosten, westen en zuiden spaarde het oude stratenplan. De uitleg had wel een planmatiger karakter met enkele parallelstraten.

Pas in onze eeuw vinden buiten de wallen uitbreidingen plaats, waarbij de historische kern als beschermd stadsgezicht gerespecteerd is.

De samenhang tussen landschap en nederzettingen is overal in de gemeente zeer goed herkenbaar, het duidelijkst in de dijknederzettingen. Het onderscheid tussen deze riviernederzettingen en het minder goed bewaarde Herpen op de zandstrook is tamelijk groot. De waarop de Hertogswatering een lijn door het gebied heeft getrokken herinnert nog aan de jaarlijkse inundaties.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

De boerderijen van het in het Maasgebied dominante middenlangsdeeltype bepalen het beeld van het platteland en de kerkdorpen met Huisseling als gaaf voorbeeld. Deze boerderijen zijn hoofdzakelijk eind 18e en 19e eeuws. De ingang van het woongedeelte bevindt zich in de korte gevel van het soms T- of L-vormig uitgebouwde woongedeelte. Soms treffen we op het erf vrijstaande langsdeelschuren.

Veel boerderijen zijn na 1950 zeer sterk verbouwd waardoor hun visuele karakteristiek is aangetast. Een even groot aantal werd verbouwd tot woonboerderij, waarbij men weinig respect heeft gehad voor oorspronkelijke details. Ramen en deuren werden vernieuwd in hardhout, met glas-in-lood af archaïserende roedeverdelingen en afwijkende profielen en details. Toch zijn er nog steeds opvallend veel karakteristieke boerderijen bewaard gebleven.

Een der oudste kortgevelboerderijen met middenlangsdeel is Loonsestraat 19, vervallen en tot bedrijfsruimte verbouwd, wat vooral blijkt uit het als in een lappendeken naast elkaar voorkomen van verschillende soorten machinale handvormsteen. Merkwaardig is de vroegere voorgevel met zichtbaar ankerbalkgebint waarboven een houten zolderbeschieting.

Laagstraat 60 is een woonstalhuis met een schuur met hoekingang. De gevel heeft zesruits schuifraam en een bovenlicht met levensboom.

Daalderstraat 3 is ongeveer even oud en heeft in de achtergevel de deeldeuren met aan de linkerzijde een lage uitbouw voor de stal. Het woongedeelte is na 1900 aan de linkerzijde uitgebreid en verbreed, evenals het boerenhuis Oude Graafsestraat 22 waar in de gepleisterde gevel de hane-kammen boven de ramen uitgespaard zijn.

Hoogstraat 16 behoort eveneens tot dit type en heeft een dwarsgeplaatste deel. Rector Nuyensweg is een kortgevel die met zijn baksteen- en tegel-ornamiek van ca. 1900 moet dateren.

Rond 1920 werd de kortgevelboerderij Maasdijk 30 gebouwd, met zadeldak, topgevels met windveren en ramen met segmenttogen. Hoogstraat 15 dateert uit 1914 en bestaat uit een woonstalhuis met afzonderlijke en later gebouwde schuur met stal onder mansardedak.

Enkele kortgevelboerderijen hebben een woongedeelte dat krukvormig is uitgebreid. Een goed voorbeeld is de boerderij Maasdijk 80A waar in de 18e eeuw de rentmeester van de heren van Dieden zetelde. De uitbouw is hier zelfs driezijdig gesloten.

Daalderstraat 2 is een 18e eeuwse vertegenwoordiger van dit type met een gevel in grote handvormsteen. De krukvormige uitbreiding zal echter 19e eeuws zijn en wordt geflankeerd door een uitbouw met polychroom metselwerk, windveren met snijwerk en versierde strekken.

Zwarteweg 1 is een krukhuis uit 1893 met enige wijzigingen uit ca. 1950 en een langsdeelschuur met liseenachtige muurverzwaringen onder schilddak.

Van de T-boerderijen is Burg. Canersstraat 2 uit 1745 een goed voorbeeld. Het bedrijfsgedeelte heeft een middenlangsdeel en een aangebouwde dwarsgerichte varkensstal met gietijzeren ramen.

Het woongedeelte heeft een steil zadeldak tussen topgevels met vlechtingen en kloosterkozijntjes. De begane grond heeft ramen met kleine roedeverdeling en oud glas. Voor het huis staan vier lindes.

Het T-huis Hamstraat 4 draagt het jaartal 1871 wat slaat op een uitbreiding van het verder 18e of 19e eeuwse gebouw. De deur heeft een bovenlicht met rank- en bladmotieven en in de deeldeuren de fraaie ovale raampjes die aan veel boerderijen in de gemeente voorkomen.

Achterstraat 6, met grotendeel vernieuwd bedrijfsgedeelte dateert uit 1764 en de vorige eeuw. St. Wilbertstraat 3, oorspronkelijk uit 1768 met latere verbouwingen heeft een merkwaardig achthoekig karnhuisje met kegeldak op het achtererf. Midden 19e-eeuwse voorbeelden van het type zijn Maasdijk 64 en Burg. Canersstraat 8, de "Willibrordushoeve" met een meermalen uitgebreid, zeer langgerekt stalgedeelte.

Voorbeelden van T-boerderijen van rond 1900-10 zijn Kleine Poelstraat 13 met een lage zolderetage en Loonsestraat 6 met geprofileerde raamomlijstingen. Hamstraat 2 heeft karakteristieke bakstenen hoekpilasters.

Maasdijk 25-25A is getuige de baksteenversieringen en het mansardedak rond 1910 gebouwd en aan de dijk gelegen.

Enkele interessante vrijstaande schuren bevinden zich bij Grotestraat 57-59 (19e eeuws) en Dorpenweg 21 en 22 (19e-eeuws of ouder). Karakteristiek zijn de pilaster- of steunbeerachtige muurverzwaringen.

Woonhuizen

De grootste en belangrijkste concentratie van historische woonhuizen bevindt zich in het beschermende stadsgezicht van Ravenstein.

Het betreft huizen die hoofdzakelijk een 19e eeuws uiterlijk hebben: gepleisterde of bakstenen lijstgevels, een enkele topgevel en overwegend zes- en vierruits schuiframen.

Ondanks dit 19e-eeuwse uiterlijk zal een aantal huizen aanzienlijk ouder zijn, onder meer de voormalige brouwerij Nieuwstraat 2 met muurstijlen, sleutelstukken en moer- en kinderbinten. Gezien het grote formaat baksteen en de trapgevels zal dit huis zeker nog 16e eeuws zijn. Kasteelseplaats 1 en Kolonel Wilsstraat 1-3 zijn overbouwde voormalige stadspoorten met een overwegend 19e eeuws uiterlijk. Het metselwerk zal zeker nog middeleeuws zijn.

Enkele panden suggereren in vorm, massa en detaillering een 17e of 18e eeuwse kern maar de gevels dragen een 19e eeuws karakter.

Een voorbeeld is ook Kol. Wilsstraat 4 uit 1756 met fraaie sierankers en 19e eeuwse ramen en Maasdijk 10 met steil schilddak.

Kol. Wilsstraat 19 heeft een gevel met fronton en kroonlijst uit ca. 1780-85. St. Luciastraat 2 heeft een sobere 18e eeuwse gevel die een eeuw later gepleisterd werd. Er is een fraai smeedijzeren stoephek.

De gewelfde kelders herinneren aan de vroegere woonhuizen. Een sobere gevel met Empire-details is Maasdijk 41 met een afsluitende triglifelijst.

Het straatbeeld wordt overigens voor het grootste deel bepaald door meer eenvoudige gevels. Voorbeelden van tuitgevels zijn Brouwerijstraat 2 met vlechtingen en Nieuwstraat 12 en 14. Veel gevels zijn echter afgeknot en van een kroonlijst voorzien, zoals Nieuwstraat 10, dat een vertegenwoordiger is van een veel voorkomend smal huistype met twee verdiepingen en twee raamassen. Al deze panden hebben de noklijn haaks op de straat, hoewel ook panden voorkomen met de hok evenwijdig aan de straat. Winkelstraat 5 met overbouwde zijpoort en Landpoortstraat 5 zijn daar goede voorbeelden van.

Walstraat 3-5 is een 19e eeuws huis met een hoge begane grondverdieping, achtruits stolpramen en een lage verdieping met segmentvormig getoogde ramen.

Andere voorbeelden van 19e eeuwse gevels zijn Landpoortstraat 8-10, een eenlaags huis met schilddak en 2-6, het huidige postkantoor met een lagere achtergevel en een rijke stuversiering afgewisseld met baksteen. Ook Maasdijk 36 heeft een stuclaag in blokverband en een geschulpte overstekende gootlijst.

Doolhof 5 is een merkwaardig gepleisterd 19e eeuws huisje met getoogde ramen met koppen en curieuze ijzeren vullingen in de bovenlichten.

Landpoortstraat 14-20 is een goed voorbeeld van een reeks kleine arbeiderswoningen met bakstenen sierranden en zesruits schuiframen.

Rond 1900 vertoont een aantal panden polychrome versieringen in baksteen, bijvoorbeeld Kol. Wilsstraat 15, 25 en Nieuwstraat 28. Rogstraat 4 in Herpen is een eenvoudig landelijk eenlaangs woonhuis met risaliet en topgevel. Winkelstraat 2 is een voorbeeld van kort voor 1940, van aangepaste nieuwbouw met ingezwenkte topgevels in Delftse Schooltrant. Andere recentere voorbeelden van aanpassing zijn reeksen panden aan de Walstraat, in een misschien voor Ravenstein té stedelijke Bossche Schooltrant.

Kerkelijke gebouwen

Door het aantal kerkdorpen met een oorspronkelijke parochiekerk bezit de gemeente een zeer groot aantal historische kerken.

De oudste bevindt zich in Neerlangel waar aan de St. Jansstraat 2 een midden 19e eeuws neogotisch baksteenkerkje met eenvoudige tufstenen toren uit de 11e eeuw herinnert aan de vroegere bloei van het Maasgebied.

Ook de kerk van Dieden, Maasdijk 79 bezit nog oud tufsteenmuurwerk en een latere toren met romaniserende vormen in baksteen en tuf.

Na jarenlang dakloos te zijn geweest is de kerk geconsolideerd en van een dak voorzien. ook het kerkje te Dennenburg, gelegen op een stroomrug is nog 11e eeuws, werd in de 13e eeuw van een toren voorzien en in de late middeleeuwen gewijzigd.

De Sebastianuskerk, Rogstraat 2 in Herpen, heeft een laatmiddeleeuwse toren en een 15e eeuws koor. Het driebeukige schip is van C. Franssen en kwam in de plaats van een lager schip. In 1735 werd in Ravenstein de middeleeuwse kerk door een sobere barokkerk vervangen.

In Neerloon handhaafde men bij de nieuwbouw van 1821 de kerktoren.

Vanaf de 2e helft van de vorige eeuw is er een grote bouwactiviteit: Demen kreeg in 1857 een nieuwe kerk, een vroeg werk van P.J.H.Cuyper, in Deursen ontwierp C.van Dijk een nieuwe Vincentiuskerk, Dorpenweg 16 uit 1874. Beide kerken zijn neogotisch evenals de kerken in Overlangel (Kerkstraat 20, met gietijzeren spits) en in Huisseling (Hamstraat, door C. Franssen).

In Ravenstein bevindt zich aan de Servetstraat de 17e eeuwse gotiserende Hervormde kerk, gebouwd als garnizoenkerk.

In enkele gehuchten treffen we oudere kapellen aan: in Koolwijk, Koolwijksestraat 5, de deels nog 17e eeuwse Kapel, in Deursen de 18e eeuwse Rochuskapel, Rondestraat 26 en in Ravenstein de kapellen St. Luciastraat 5 en Marktstraat 13 uit de late en vroege 19e eeuw.

De middeleeuwse kapel in Keent is reeds lang verdwenen.

Het klooster te Deursen, Dorpenweg 25, uit 1732 en later is een zeer gaaf, ca. 1910 door de neogoticus W. van Aalst uitgebreid, complex met een kruisvormige plattegrond waarvan het oudste deel een sobere tweelaags baksteenbouw is. Sobere neogotische blokvormige kloosters vinden we aan de Kloosterstraat 4 en 5 te Herpen.

Te Huisseling op het kerkhof een merkwaardige neogotische grafkapel, te Demen, rond de kerk Maasdijk 19 een oude begraafplaats met vele hardstenen monumenten. Hetzelfde beeld toont de begraafplaats in Herpen met een cementen kopie van de Calvariegroep in de kerk.

Het kerkhof aan de Molensingel heeft neogotische bakstenen poorten en ligt op de vroegere stadswallen.

Nabij de kerken bevinden zich karakteristieke dorpspastorieën. Een vroeg voorbeeld is Ossstraat 1, een eenlaags huis met wolfsdak uit de 18e eeuw, van een type dat in het Maasgebied vaker voorkomt.

Grotestraat 56 is een kubusvormige pastorie met gestucte raamomlijstingen afstekend tegen de baksteen. Loonsestraat 2 is een eenvoudige pastorie evenals de pastorie Maasdijk 68 met enige gotiserende trekjes. De pastorie Kuiperstraat 1 te Deursen is een blokvormig huis dat de trant van J. Stuyt verraadt in de levendige dakvorm en de gepleisterde gootrand.

Openbare gebouwen

Als raadhuis functioneert sinds kort een nieuw administratiegebouw St. Luciastraat 4, gebouwd ter plaatse van het neogotische gemeentehuis van gemeente-architect Caners. Voor dit gebouw is teruggegrepen op de vormen van de kort na 1900 gesloopte latijnse school. Rechts ervan het sterk vernieuwde huis St. Luciastraat 2.

Rondestraat 29 is het vroegere schoolgebouw van Deursen met dakruiter. Kol. Wilsstraat 27 is een tweelaags school met overstekende goten en pleisterbanden uit ca. 1900.

Bedrijfsgebouwen

In de gemeente bevinden zich enkele molens. Molensingel 6 is een hoge stellingkorenmolen uit 1857, Maasdijk 76 is eveneens een dergelijke molen uit 1865. Nieuwstraat 2 is een vroegere brouwerij, evenals Walstraat 46. Mostaardstraat 10 is een merkwaardig gebouwtje met rondboogvensters. Het herbergde in de 19e eeuw een schoenfabriekje.

Delen van het muurwerk maken de indruk van een ouder militair gebouw te stammen.

Een opvallende baksteenbouw met pleisterbanden is tenslotte het NCB-gebouw aan de Grotestraat 3.

Vestingwerken

Grote delen van de vroegere vestingwerken die in 1672 hun functie verloren hadden zijn omgevormd in tuinen en een gordel van parken en waterpartijen.

Groenelementen

Behalve van de bovengenoemde parkgordel en de dijkbeplanting van populieren (nu grotendeels gekapt) en linden, bezitten diverse boerderijen nog hun erfbeplanting met oude hagen en linden.